

Melhardt Gergő

Mától lázadok

(Térey János: *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba*)

Térey János meghalt, és ahogy az a legnagyobbakkal lenni szokott, hirtelen nagyon sok barátja lett. Sokan bújnak elő mint a költő régi jóbarátai, de a legtöbbször, persze, még ha híres szerző is, inkább csak magáról beszél a halott ürügyén. A halott költőt viszont az ilyen önkoszorúzás meg önfelmutatás helyett valójában csak az tartja életben a közösségi emlékezet számára, ha olvassák a műveit. Hasonlóképp felesleges „jeleket”, „utalásokat” keresni a szövegekben, mert ilyenek nincsenek. Mindezt most csak az értelmes megszólalás helyébe időlegesen beállni látszó kultikus beszédmód ellenében mondom, mert – noha az életrajz és a kortársi visszaemlékezések is fontosak, persze – a legnagyobb szolgálatot szerintem akkor tesszük ennek a hirtelen lezárult életműnek, ha a művekről beszélünk, és nem másról.

A halálára készülő költő által még életében összeállított, tehát eleve posztumuszaként szánt verseskötetnek egyébként van valamiféle hagyománya a magyar irodalomban; ahogyan arra is bővelkedünk befogadási mintázatokban, ha egy elhunyt szerző hagyatékából szedegetnek össze és publikálnak korábban ismeretlen szövegeket. Térey posztumusz könyve, a *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* esetében e két lehetőség közül viszont egyiket sem tudjuk játékba hozni (hiszen maga Térey állította össze a kötetet, ám a megjelenését nem érthette meg), ráadásul mintha még a hirtelen halál sokkját kötelezően követő közösségi gyászmunka – más néven a korai kultuszképződés – sem kezdődött volna meg igazán. Persze a gyászmunka sem más, mint hermeneutikai folyamat: a veszteség elfogadásához a legszükségesebb éppen annak a felmérése, hogy mit veszítettünk el; ezért kell most a szöveget az ember elé, irodalmat az emlékmű elé állítani.

A *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba* című vers- és novellagyűjteményt tehát érdemes lenne legalább egy gondolatkísérlet erejéig úgy elolvasni és értékelni, mintha Térey nem halt volna meg, vagy nem tudnánk róla. Vagy mintha ez nem lenne releváns információ.

És akkor kezdhetjük a címmel és annak előzményeivel, amelyek pretextusok és részben életrajzi adatok egyszerre, de elválaszthatatlanul hozzátartoznak a kötethez. A *Rosmersholm* Ibsen műve 1886-ból (a cím a főszereplő, Johannes

Rosmer családi birtokának neve; amúgy Csehy Zoltán költőalteregója, Rosmer János is innen vette a nevét): nem a legismertebb, nem túl gyakran játszott, de nem is rossz, elég nyomasztó lélektani-politikai dráma, amelynek az összes szereplője a saját agyába bebörtönzött örült, és amely a gótikus thrillertől a munkásmozgalom-történeti adaptáción keresztül a kisrealista feldolgozásmódig nagyon sokféle értelmezést megenged. Térey János a 2018. évi Pécsi Országos Színházi Találkozó versenyprogramjának válogatójaként találkozott a Kolozsvári Állami Magyar Színház *Rosmersholm*jával (amely már a bemutatója előtt is okozott egy kisebb, de színházpolitikailag és etnikai szempontból is elég bonyolult botrányt; hogy az egyik akkori tudósításnak csak a címét idézzem: *Magyar színésznőt bántalmazhatott az autoriter ukrán rendező Kolozsváron*, index.hu, 2017. március 27.). A program válogatásáról szóló esszéjében a következőket írta az előadásról Térey: „[...] Utána Kolozsváron esett le az állam. Rosmersholm. Elemi színház. Megint egy Ibsen [...] Tátva maradt a szám. És a lélegzetem is elállt. És a könnyem is eleredt. Hallatlan erőt adó gyöngédségek. Szóval az addigi kilencvenből egyetlen előadás volt képes így hatni az érzéseimre, és olyan reakciót kiváltani belőlem, amelyet a katarzis testi kísérőjelenségeként ismerünk. Akár csak a remegést a gyomorban.”¹ A *Rosmersholm* meg is kapta a POSZT-on a legjobb előadásnak, a legjobb női főszereplőnek és a legjobb díszletnek járó díjakat. (A színházi katarzisélmény leírásában nem nehéz felfedezni Térey saját műveinek kívánt esztétikai hatására vonatkozó kifejezéseit: az érzékekre való hatás előtérbe állítása, „gyöngédség” és „erő” együtt és így tovább.)

A kolozsvári színházi élmény pedig nem csak életrajzi tény vagy keletkezési adalék, mert az Ibsen-mű címadó elátkozott helyszínének vers-, ciklus- és kötetcímmé emelkedése éppen azt példázza, hogy egy meghatározó esztétikai élményt miként tehet a sajátjává és építhet be saját művébe egy tehetséges alkotó. (A cím persze ironikus: a kezdeti nagy tervekből az Ibsen-hős Rebecca számára nem lesz semmi. A nagy tervek beteljesülésének ára a megsemmisülés.)

A *Rosmersholm* politikumát a kolozsvári előadás egyébként kigyomlálta Ibsen szövegéből,² ám talán megkockáztatható, hogy a drámában megjelenő általánosabb ideológiai és közéleti konfliktusok témája összefügg azzal, hogy a *Nagy tervvel jöttem Rosmersholm*ba lett Térey legpolitikusabb kötete. És mint Térey minden kötetében, ebben is vannak kiemelkedően jó, elég jó (ebből van a legtöbb) és elég gyenge versek is. A politikai diskurzusok felé nyitott költészetnyelv persze nem automatikusan jelent minőségbeli elsőbbséget. Annyit viszont bizonyosan jelent, hogy e szövegek bátran folytatni kívánják az Ady-József Attila-Petri-féle közéleti költészeti poétikákkal körülírható politikai költészet hagyományait, ami elsősorban a versekben megjelenített beszédmód szerepfelfogásában mutatkozik meg: a beszélő nem kíván *kítárulkozni*, magából semmit *megmutatni*, de nem is akar *példát* mutatni vagy *vezetni* bárkit. A politika

1 Jelenkor, 2018/6., 610.

2 Az előadást nem láttam, ezért a kritikákra hagyatkoztam, például erre: Kállai Katalin, *Ablak a nagy fehér semmibe*, <https://art7.hu/szinhaz/andriy-zholdak-henrik-ibsen-rosmersholm-a-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz/>; és erre: Pászka Gáspár-Csongor, *Szelleme*, <https://art7.hu/szinhaz/henrik-ibsen-rosmersholm-kolozsvari-allami-magyar-szinhaz/>.

és az egyén világa ebben a poétikában egymástól szétválaszthatatlan, az egyes ember élettörténete éppoly fontos, mint a közösségé (vagy mint egy épületé, egy városé); annak teremtő, nyelvi *feltárása* és valamilyen művészi módon történő *feldolgozása* tehát nem a magamutogatás, hanem a közösségért tenni akaró felelősség gesztusa lehet.

Téreynél ebben a kötetben sok esetben olyan invenciózus verspoetikával és progresszív módon (és mégis a magától értetődő természetesség eleganciájával) hajtják végre ezt a manővert a versek, hogy bátran kijelenthető: az ebben a kötetben megszólaló Térey a politikai költészet legjelentősebb jelenkori képviselőjének tekinthető.

A nagy újdonság az, hogy ezek a pátoszt inkább kerülő, Térey korábbi kötetéhez képest alulretorizált versek úgy beszélnek politikai közösség és egyén viszonyáról, hogy nem metaforizálnak („*Magyarország ez vagy az*”), nem is allegorizálnak példázatos szándékkal („*Magyarország olyan, mint ez vagy az*”), és nem is moralizálnak, hanem vagy narratívába ágyazzák a közéleti szorongást („*ezért nem értjük egymást*”), vagy egyszerű kijelentéseket, esetleg provokatív állításokat fogalmaznak meg („*ez így van*”). A kötet nyitódarabja, a kevésbé jól sikerült *In situ* viszont azonnal ellenpéldát állít: publicisztikus közhelyekkel csapja el a különben nagyon is érdekes nézőpontból felvetett kultúrkritikai megjegyzéseket, ráadásul olyan, a napi politikai beszédben és mémekben használt kifejezésekkel él, amelyek öt év múlva a legtöbbszörnek – remélhetőleg – semmit se fognak már jelenteni, ez pedig végső soron a szöveg ma még látványos ironiájának ki fogja oltani az élet, és legalábbis furcsának tűnhet majd („*Ilyen zugokra mondják, hogy no-go zóna. // Pedig itt mindenki fehér. Félholdat sem / Látni a kupolákon. [...]*”).

Am nem sokkal ezután következik a kötet egyik csúcspontja, *A hajdú, a nagykun, a tót meg a jáász*, ami egy József Attila-idézetből és -allúziókból kiindulva mutatja fel a saját hiteles viselkedési és beszédhagyomány megtalálását mint a jövő építésének egyedüli zálogát, és a kulturális sokféleségben rejlő erőt mint létstratégiát. De e közéleti olvasat mellett a vers motívumaival megnyitja értelmezését a kötet más darabjai, valamint a szerző (részleteiben már ismert) önéletrajzi nagyprózája felé is. E készülő memoártól nem függetlenül az önéletrajzi motívumok és történetek egyébként Térey korábbi kötetéhez képest sokkal jobban előtérbe kerülnek itt (például *Málnaföldek mindörökre, Barbaricum II: Te mit csináltál Diana hercegnő halálakor?, Elhoztuk a leckét*), de ezek alapstruktúrája sosem az emlékezés vagy a nosztalgia, hanem a régmúlt esemény és a jelen kíméletlen összevetése, valamint a saját identitás felkutatására tett (meddő) kísérlet a kettő közötti résben. Líraiságról, alanyiságról tehát szó sincs: az egyén sosincs önmagában, szubjektív megszólalás és közéletiség ebben a kiforrott és alaposan megmunkált versbeszédben csak együtt van jelen, és mindenestül az együtt haladás szolgálatába vannak állítva. Ennek legjobb példája az életmű korábbi nagy történetfilozófiai és politikai verseivel (például *Köztisztaság tér, Hadrianus Redivivus, Mint kémnek lenni Estorilban*) szoros kapcsolatot tartó *Avartalanítod*, amely a 20. századi magyar történelmet, annak közhelyesen traumatikus eseményeit sorolja, de az önsajnálattal, a „mi lett volna, ha...?” kérdése és a nemzetkarakterológiai alapú determinizmus csapdáit egyszerre elkerülve a kíméletlen, felzaklató önmegismerés mellett tesz

hitet, a lassan napi élménnyé váló történelemhamisítási törekvések lehetetlenségét, eleve kudarcra ítélt voltát állítva („Legalább ha a kommünt kisatírozhatnád! / Trianont meg a Dont... / Lakhatnál egy polgárnál is polgárabb, / Ideális Kassán. / Tarthatnád legalább Budavárat”), összekapcsolva történelmet és jelenkort, egyént és közösséget („Így jártál. Így jártunk.”).

A kötet súlyponti ciklusa a második, amelynek címe megegyezik a kötetével, és amely mindössze három szöveget tartalmaz, de oldalszámra a legterjedelmesebb: egy prózában és versben vegyesen írt, terjedelmes novellát (*Vendéglő a Zöld Vadászhoz*), *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba címmel két Ibsen-átíratot és egy prózaverset tartalmaz. A *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* egy svábhegyi házban működő csapszék, és az ott élő család és az oda betolakodók második világháborús történetét beszéli el, olykor misztikus-balladai módon, olykor a szöveg ajánlása címzettjének, Zoltán Gábornak kíméletlen újrealista modorában, erős versbetétekkel. Hiába van mindenre adat, hiába tud mindent az elbeszélő, minden homályos: „Mit tehet az ember, aki rádöbben, / Hogy a házában hetven évvel ezelőtt / Bűntanya volt, vér folyt, és embert öltek?” / „Mit tudom én. Nyel egy nagyot legelőbb. / Nyomozni kezd, ha jobban szeretne aludni.”³ A házak, különösen a budai Svábhegy környékének házai – finoman szólva – történelmileg terhelt története pedig már régóta a költői program kiemelt témája: az Átkelés Budapesten második novellája, az *Aki élő, zajjal jár* hasonló eljárást használt, a múltban ugyanott történt szörnyűségeket viszont csak utólagosságukban, a detektívtörténet és a rémdráma műfaji kódjai felé eltolva tudta láthatóvá tenni. A *Legkisebb Jégkorszakban* Győző látomásjelenteiben ehhez képest éppen az időbeli különbség radikális felszámolása, vagyis több évszázad történetének egyszerre történő megjelenítése volt fontos. Itt és most, a *Vendéglő a Zöld Vadászhoz* esetében pedig csak a mindentudó, de néha kutatót játszó narráció utóidejű és mai (nyelvileg nagyon halványan jelezve), az elbeszélés a történet jelen idejét követi és többé-kevésbé lineáris, ráadásul a valaha megjelent Térey-szövegek közül szerintem a leginkább ez közelít a realista poétikákhoz – még akkor is, ha a történetileg adatolható személyeket és történéseket fiktív elemekkel vegyíti (akárcsak *A Legkisebb Jégkorszak* cselekménye): a két minőség ismeretelméleti különbségének kérdése a szöveg felkavaró nyelvi erejének köszönhetően felszámolja magát.

A novella legfontosabb kérdése – amely a kötet első ciklusának nagy közéleti verseivel is összekapcsolódik – az elkövetők és az áldozatok megkülönböztetésének lehetősége (lehetetlensége). Pontosabban az, hogy nemcsak forradalmi események során, hanem szépen előkészített, lassú átmeneti helyzetekben is, miként válhat elkövetőből áldozat és fordítva; és ha már létezik ez az őrjítő átmenet, akkor milyen kategóriarendszert és emlékezetpolitikai kritériumokat képes egy közösség kidolgozni a maga számára, hogy a múltjával elszámoljon. Térey, ha jól értem, az óvatos körültekintés mellett teszi le a voksát e kérdésben: a napi politika aktualizáló és általánosító lózungjai (az „ezek mind...” szerkezet) helyett történeti tudatot, feltáró munkát, azaz hermeneutikai, azaz gyász munkát

3 A költői életrajz és a mű szövege itt ismét egymásba fonódik: a *Zöld Vadászhoz* címzett vendéglő épületében élt Térey János.

követel. Nem forradalmi rombolást, és nem is a régmúlt felélesztését, hanem őszinteséget és világos beszédet, valamiféle közösségi minimumkonszenzust. (Ez sem kevés.) Az életmű egyik legkimagaslóbb alkotásának, a *Vendéglő a Zöld Vadászhoz*nak pedig nemcsak állításai, hanem elhallgatásai is erre hívnak fel minden olvasót.

A kötetcímadó ciklusban ezt a novellát követi a szintén *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba címet viselő szöveg, amelynek első része prózai, második része drámai formában szól. Közös bennük, hogy Ibsen drámáját annak minden szöveghez vagy helyzethez kötöttségétől elemelik, és elvont síkra terelik (egy helyen a Zöld Vadász-féle szöveggel való összekacsintás játékát is megengedve). Itt a „Rosmersholm” szó már egyáltalán nem egy norvég kúria, és nem is Ibsen szereplőinek tragédiája, hanem nagyjából a „rossz közérzet”, a „depreszió”, a „szorongás” és az „ismeretlen eredetű egzisztenciális félelem” közös és univerzális jelölője. Ez magyarázza a második rész zárlatában az azonosítatlan „Hang” fontos kijelentését, miszerint „Rosmersholm bennetek van”. Nem a hely van elátkozva tehát, a fizikai környezet nem határoz meg semmit (vidám életet lehet élni régi nyilas kinzókamrákban is), viszont fontos belátásokkal gazdagíthat ennek a környezetnek a megismerése, múltjának a sajátunkkal való összevetése. Innen nézve Rosmer és Rebekka öngyilkossága a Rosmersholmságra adott legrosszabb válasz példája. Szerintem Térey költészete végső soron optimista: ha ugyanis Rosmersholm bennünk van, akkor valahogyan ki is tud jönni onnan, vagyis meg lehet tőle szabadulni: azáltal, ha megpróbáljuk lokalizálni, megérteni, ha beszélünk róla. Saját kis Rosmersholmjainkról így kiderülhet, hogy nagyon hasonlít másokéhoz, és ha már ketten vagyunk, hatékonyabb a terápia.

A *Nagy tervekkel jöttem Rosmersholm*ba kötet versei formailag – ahogy Térey-nél majdnem pályája kezdetétől – igen egységesek. Ritkán rímel, de sorai, versszakai erős lüktetéssel bírnak. A nagyobb szöveggörpuszon elvégzett alapos verstani szempontú elemzés és bizonyítás hiányában most csak megkockáztatni merem, hogy a Térey-életmű második fele a magyar szimultán verselés megújítására tett jelentős és sikeres kísérlet. Ennek a költészetnek az egyik alapvető verstani eljárása a majdnem szabályos metrum, ami csak egy kis hiány vagy egy kis bővítés miatt nem fér bele valamelyik klasszikus verstani struktúrába. Nagyon kissé billen ki, de ennek az apró döccenésnek a helye mindig hangsúlyos. Ebben a kötetben is rendkívül sok olyan sor van, amely például egy szótag vagy egy versláb híján hexameter („Költözz el, mielőtt [–] szétforgácsol a hűség”; „Bomba se hullott ránk, [–] front se vonult át”; „Bajba sodorhat minket, bökdösik egymást”; „Semmi szabadverseny vagy ilyesmi, felejtse el” stb.), és sok, majdnem szabályos ötös- meg hatodfeles jambust, valamint majdnem szabályos felező nyolcast és felező tizenkettest is találunk. A kötet verseinek csaknem minden sora értelmezhető volna mint valamelyik bevett metrikai struktúrától való eltérés, vagyis mint ami a kötött formát roncsolja, de azután erre a még felismerhető roncsra építi fel saját magát. A versformák kibillentésének, elbizonytalanításának, megújításának igénye pedig természetes módon jár együtt a versek gondolatiságának megújításával, „új”, a magyar lírában

szokatlan, korábban ismeretlen szavaknak, frázisoknak, témáknak, képzetköröknek, jelenségeknek a költészetbe való bevonásával, ami általában rövid úton megtalálja az útjait mások lírájába is.

Az első ciklus tehát a személyes és a közösségi emlékezet és felelősség elválaszthatatlanságát járta körül, a második ezeket tágabb történeti és emlékezetpolitikai keretbe emelte, a harmadik és negyedik, *Udvari kultúra* és *Élete augusztusában* című ciklusok pedig e jól átgondolt költészetprogram jegyében erről a Rosmersholm-közéretéről kínálnak kisebb hatókörű életképeket, pillanatképeket, a személyességtől már jobbra eltávolodva. Egy-egy kis történet, párbeszéd vagy gondolatfutam alkotja ezeknek a verseknek az alapját, amint azt már a címeik is mutatják, például: *Fiatal főnök a személyi edzőjével* (a machiavellista-illiberális hatalomgyakorlásba, önmaga folyamatos átverésébe lassan beleőrülő fiatal cégvezető abszurd drámája), *Régi színészek a kőszínházban* (a politikai helyzet változásától rettegő alárendelt és kiszolgáltatott réteg panaszkórusa), *Átlagos magyar* (belsőépítészeti megfigyelésből kibomló éles-ironikus osztályharcos társadalomrajz), *Az irgalmi negyedben* (a nagyító-kés, kompetitív, magát képmutató módon életmód-tanácsadónak maszkírozó egyház kacagatóan gúnyos szatírája) és így tovább. Érdekes módon, akárcsak az elsőnél, itt is a ciklusok nyitóversei a legproblematisabbak: *A Júdás-kos* esetében a hosszan kibontott metafora bicsaklik meg, amikor a társait a vágóhídon tudtán kívül halálba csábító, Júdás-kosnak nevezett juh képe vetül a kamaszkori első bűnbeesésekre – a teológiai megalapozottságot egyébként nem nélkülöző és retorikailag erőteljes vers a nem kellően aládúcolt fogalmi hasonlítás miatt nagyotmondónak tűnik. A záróciklus kezdődarabja, az *Életművészet* viszont egyszerű ujjgyakorlat, gyenge bökvers, érthetetlen, hogy került be ebbe a kötetbe. Az utánuk következő szövegeknek azonban majdnem mindegyike telitalálat: az *Átlagos magyar*, az *Udvari kultúra* és a *Régi színészek a kőszínházban* az Arany Jánosra visszavezethető nyelvi leleményességgel, vagyis a minden szó sokféleképp értelmezhetőségével és a hirtelen egyszerre iszonyú sok kontextust megnyitó erejükkel, finomra csiszolt humorukkal és nem publicisztikus, hanem a jelen közállapotaiból kiinduló, de univerzalizált politikumukkal Térey költészetének legmaradandóbb darabjai közé sorakoznak fel. A *déli falvak*, a *Logisztika* és az *Ilyenkor, szesztilalom idején* pedig finoman, de a magyar költészetben eddig szerintem ilyen sikeresen még senkinél nem látott módon a technológiai utópiák toposzait, a digitális kultúra általában szemérmesen elhallgatott ellentmondásainak kérdéseit is beépítik rosszközéret-leírásaikba.

A kötet – és ilyenképp egyben Térey életművének – záróverse, a párbeszéd formájú *Gyászmunkás* pedig szinte egy teljes regényszüzsét a hét négysoros versszakba sűrítve mutatja fel mindazt, amit a kötet közelről vagy távolabbról már igyekezett lencséjébe fogni: a magánélet kis köreinek leírásától, az abban rejlő, szinte észrevétlen ellentmondásosságtól indulva („*Jó alvó vagyok. Hallom a szomszéd / Pékség lüktetését éjjelente*”), az életuntságot és paranoiát szép átmenettel a közösségi lét ellentmondásosságára vonatkoztatva („*»Kimozdulni szoktál?« / »Kimozdulni? Küzdelmes, / Fizikai színház. Az életed múlik a könyöködön«*”), majd a fizikai és szellemi környezet múltját („*Gyászmunkás, milyen volt Magyarország, /*

Mielőtt az éjszakába fordult?”), majd annak jelenét és az anakronisztikus közösség-felfogás konfliktusait a 19. századból örökölt tragikus irónia eszközével bemutatva („Ez a föld gondolkodtat, levegője táplál, / A Csárdáskirálynő a mítoszom.”) végül a jövő felé mutat, de úgy, hogy a vers végére eljutva az utolsó két szóban („Mától lázadok.”) a legegyszerűbb, legkevésbé retorikus kijelentéssel utaljon az elképzelhető legnagyobb változásokra, olyanokra, amelyek eltüntetik egyéni és közösségi, magánéleti és közéleti, irodalmi és politikai diskurzusok határait. Ez nem utópikus jövőkép, és nem felszólítás semmire, hanem elhatározás. *Mától lázadok*. Ironikus kis helyzetdalból így lett nagy, igen nagy vers. Mindennek méltó befejezése.

(Jelenkor, 2019)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

N Y O M D A K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap